

HASAN BASRİ ÇANTAY'IN ESERLERİNDEKİ TASAVVUFİ TEMALAR BAĞLAMINDA ŞAHSİYETİ

Yrd. Doç. Dr. Esmâ SAYIN*

Öz

Hasan Basri Çantay, çok yönlü ve tasavvufî yaklaşımları anlaşılmaya değer olan bir âlimdir. O'nun çok yönlü bir şahsiyet olduğunu gösteren pek çok yaşam tecrübesi bulunmaktadır. O, halkı aydınlatmak için gazeteci, vatan savunmasında mücahit, ülkenin problemlerini çözmek için siyasetçi, cehaleti yenmek için eğitimci, çeşitli derneklerin kuruluşlarında görev alan bir girişimci olarak karşımıza çıkmıştır. Onun çok yönlü tarafı, din adamlığından spor adamlığına kadar uzanmaktadır. O'nun tasavvufî derinliğini anlamak için eserlerindeki tasavvufî yaklaşımları analiz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Hasan Basri Çantay, eserlerinde bazen konuların doğrudan tasavvufî yorumunu zikrederken; bazen de ilgili konunun çağrıştırdığı tasavvufî bir konu ya da kavram hakkında tasavvufî açıklamalar veya mutasavvıflardan alıntılar yapmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tasavvufî Şahsiyet, İhlâs-Birlik, Takvâ-Sorumluluk, Havf-Recâ, Kabz-Bast.

Personality in the Context of Sufi Themes of Hassan Basri Cantay's Works

Abstract

Hasan Basri Çantay is a scholar whose multi sided and sufistic approaches deserve understanding. He has many experiences which indicate his versatile personality. He was a journalist to enlighten the public, a patriot when defending the nation, a politician to solve the nation's problems, a lecturer to defeat illiteracy, and an entrepreneur who was involved in the establishing of many foundations. His versatility expands from cleric to a sportsman. In order to understand his sufistic depth, the sufistic approaches found in his works need to be analyzed. In this sense, Hasan Basri Çantay, sometimes mentioned directly the sufistic interpretation in his works; while he referred to others and gave sufistic descriptions of various subjects.

Keywords: Sufistic Personality, İhklas-Unity, Taqva-Responsibility, Havf-Reca, Kabz-Bast.

* Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü.
esmasayin16@gmail.com

1. Giriş

“Hasan Basri Çantay’ın hayatı incelendiğinde onun din âlimi olmasının yanında siyasetçi, milletvekili, gazeteci, eğitimci, dil bilimci, şair, edebiyatçı, hukukçu, tarihçi, mutasavvıf ve musikişinas olduğu görülmektedir. Toplumsal ilgisi yüksek, İslâmî değerlere bağlı, zor şartlara rağmen kendisini gerçekleştirmiş, fedakâr, duygusal kararlılığı yüksek, mücadeleci, çalışkan, dindar bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dinî ilimler yanında o, edebiyat, hukuk, iktisat ve felsefeyle ilgilenmiştir. Bunlarla yetinmeyip hayatının her aşamasında kendini geliştirmeye çalışmıştır. Dinî konulardan, ahlaktan, dilden, felsefeden, eğitim, hukuk ve ticarete kadar uzanan geniş bir yelpazede yaklaşık yirmi üç yıl eser vermesi bunun en büyük kanıtıdır. Kendini geliştirmesindeki en önemli faktörlerden birisi, çalışkan olmasıdır. Aşırı çalışmaya bağlı olarak çok genç yaşlarda gözlerinden rahatsız olmaya başlamış, daha sonraki yıllarda ise, bu özelliğinden dolayı bazı rahatsızlıklar yaşamıştır.”¹

2. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufi Olan Bağlantısı

“Hasan Basri Çantay’ın tasavvufa olan ilgisi çocukluk çağında başlamış olmalıdır. Balıkesir eşrafından olan babası Hasan Cenâbî Efendi, Melek Hoca’ya bağlıdır.”² “Melek Hoca ya da daha az bilinen ismiyle Hafız Abdullah Efendi, Balıkesir’de kırk sene tedris ile meşgul olmuş, bütün ilim dallarında şöhreti olan bir âlimdir. Vefat ettiğinde Balıkesir’de dükkânların kapatıldığı ve tabutunun beş bin kadar kişi tarafından taşındığı aktarılır. Aynı zamanda o, hocası Hacı Süleyman Efendi’den icazet almış bir Nakşibendî şeyhidir.”³

“Hasan Basri Çantay’ın gençliğinde ders aldığı hocaları da, o günün şartlarında bekleneceği gibi, tasavvufî bağlantıları olan kimselerdir. Farsça ders aldığı Müftü Osman Nuri Efendi, Hafız Abdullah Efendi’nin halifesidir.”⁴ “Bunun yanı sıra Mahir İz, Hasan Basri Bey’le çeşitli tasavvufî meseleler üzerine mektuplaşmıştır.”⁵

“Hasan Basri Çantay’ın, Mecdi Efendi’nin tarikatıyla olan bağlantısı, Mecdi Efendi’den de önceye ve onun da şeyhi olan, ‘Fatih Türbedarı’ olarak da bilinen Ahmed Âmiş Efendi’ye kadar gitmektedir. Nitekim bazı çağdaş kaynaklarda, Hasan Basri Bey’in Âmiş Efendi’nin müridi olduğu da rivayet edilmektedir.”⁶

¹ Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 39.

² Mehmet Emre, *Üstadım Süleyman Tunahan (k.s.) ve Hâtıralarım*, Erhan Yayın Dağıtım, İstanbul, 2000, s. 64.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhîri*, (haz. Mehmet Sarı, Ahmet Karaman), Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999, s. 41.

⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 20.

⁵ Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 162.

⁶ İsmail Hakkı Altıntaş, *Fatih Sertürbedârî Tirnovalı Kutbu’l-Ârifin Gavsu’l-Vâsilîn Mürşid-i Kâmil Ahmed Âmiş Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15.

“Hasan Basri Bey’in ilgi duyduğu bu tasavvufî yol, sözgelimi o dönemin popüler bir tarikatı olan, muhalif ve aktivist nitelikler taşıyan Hâlidilik değil; cumhuriyetin ilanı ve inkılaplar dâhil olmak üzere olup bitenler karşısında bilinçli bir “pasifist” pozisyon alan bir tasavvuf yoludur.”⁷

“Bütün bunların yanı sıra Hasan Basri Çantay’ın Kütüphanesi de bize onun tasavvufî ilgileri hakkında bilgi verir. Önemli bir kısmını Balıkesir Müftülüğü’ne bağışladığı, daha sonra da Balıkesir Üniversitesi’ne intikal eden”⁸ kütüphanesinde bulunan eserler içinde tasavvufî nitelikte olanlar geniş bir yer tutar.”⁹

3. Hasan Basri Çantay’ın Eserlerindeki Tasavvufî Temalar

“Hasan Basri Çantay’ın Kur’an tercümesi hakkındaki görüşlerini açık ve net olarak kendi yazdığı mealin ön sözünde görmek mümkündür.”¹⁰ O, eserlerinde bazen konuların doğrudan tasavvufî yorumunu zikrederken; bazen de ilgili konunun çağrıştırdığı tasavvufî bir konu ya da kavram hakkında tasavvufî açıklamalar veya mutasavvıflardan alıntılar yapmaktadır. “Mesela kadınların peygamber olması gibi tartışmalı kelâmî bir konuda Çantay’ın kelâm kitaplarından değil de ‘*el-İbrîz*’ isimli tasavvufî bir kitaptan alıntı yapması onun tasavvufa olan ilgisini, merakını ve verdiği değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Hasan Basri Çantay, kadınların peygamber olması ile ilgili Abdülaziz Debbâğ’ın görüşlerini aynen eserine aktarmıştır. Bu durum Çantay’ın bu konuda Debbâğ’ın görüşlerine aynen katıldığı yönünde bir kanaatin oluşmasına sebep olmaktadır.”¹¹

Hasan Basri Çantay, mealinde bazen ayetlerin doğrudan tasavvufî yorumunu zikrederken; bazen de doğrudan ayetin açıklaması sadedinde değil de, ayetin çağrıştırdığı tasavvufî bir konu ya da kavram hakkında mutasavvıflardan alıntılar yapmaktadır. Bu yaklaşımı şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

“Çantay, ‘*Nefislerinizi öldürün.*’ (Bakara, 2/54), ayetini nefislerinizi ıslah edin şeklinde tercüme etmiş ve bu ayeti, ‘buzağıya tapmak suretiyle hak dininden dönenleri öldürün.’ manasını verenlerin de olduğunu hatırlattıktan

⁷ Rüya Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Süfî Geleneğin Taşıyıcıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 113.

⁸ İsmail Hakkı Mercan, İlker Er, (2010). “XX. Yüzyıl İlim Adamlarından Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi”, Dârü’l-Fünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, 18-19 Kasım 2009, İstanbul, 2010, s. 63.

⁹ Mercan, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁰ Mehmet Özkan, “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Balıkesir University the Journal of Social Sciences Institute, 2012, C. XV, S. 28, s. 56.

¹¹ Selahattin Öz, “Hasan Basri Çantay’ın Eseri Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’de İşârî-Süfî Yorumlar: Mutasavvıf Abdülaziz Ed-Debbâğ’ın Eseri El-İbrîz’in Etkisi”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 421.

sonra; bu şekilde anlamayı doğru bulmayarak bu ayetin nefis ile mücadele etme anlamı taşıdığını ifade etmiştir.¹²

“Toprağı iyi ve elverişli olan beldenin bitkisi, Rabbi’nin izniyle bol ve bereketli çıkar. Toprağı kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz. Şükredecek bir toplum için biz ayetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz.” (A’râf, 7/58), ayeti hakkında Beydâvî ve Şeyhzâde’nin şu yorumunu aktarır: ‘Toprağı verimli olan güzel memleket, müminin misalidir ki, o hak sözü işitince kalbi onu kabul ederek faydalanır; fena topraklı yer de münafığın benzeridir ki o, hak sözü işittiği halde kalbi onu kabul etmez ve onunla faydalanmaz.’¹³ Görüldüğü üzere Hasan Basri Çantay, tasavvufî görüş ve yorumlarıyla meal çalışmalarına işari bir yorum katmaktan geri durmamıştır.

“Öyleyse Allah’a koşun ve O’na sığının. Şüphesiz ben O’nun katından size gönderilmiş olan apaçık bir uyarıcıyım.” (Zâriyât, 51/50), ayetiyle ilgili olarak ise Sehl et-Tüsterî’nin, masivadan Allah’a kaçın yorumunu nakleder.¹⁴ Bu noktada Hasan Basri Çantay’ın kendisinden görüş bildirdiği Tüsterî, tasavvufun en önemli isimlerinden birisidir.

Çantay, tasavvufî düşüncede üzerinde önemle durulan bir mesele olan insanın meleklik ve hayvanlık kuvvetleri arasındaki çekişme hakkında ise, ‘Huccetullâhi'l-Bâliğa’ isimli tasavvufî kaynaktan naklen şu açıklamaya yer verir: ‘İnsanın meleklik kuvvetiyle hayvanlık kuvveti arasında sürekli bir çatışma vardır. Meleklik kuvveti, insanı yüceltirken hayvanlık kuvveti ise onu alçaltır. Hayvanlık kuvveti, üstün gelip de eserleri onda görünürse meleklik kuvveti siner ve gizlenir. Aksi de böyledir.’¹⁵

4. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Tasavvufî Dengesi

4.1. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Aşk-Muhabbet Dengesi

‘Tasavvufî tecrübe, dinî tecrübenin özel bir alanını temsil eder. Bu tarz bir tecrübe, tasavvufî özü itibariyle Allah’a ulaşma arzudur. Allah’la birleşmeye doğru insan ruhunun evrensel arzusunun değişmez bir ifadesidir.’¹⁶ Bu bağlamda Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde Allah’la bütünlük kurma ve O’na ulaşma arzusunun en son noktada olduğu görülür. Bu nedenle O’nun tasavvufî tecrübeyi yaşadığı ve bunu eserlerine yansıttığı ifade edilebilir.

¹² Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim*, Mürşit Çantay Yayınları, İstanbul, 1984, Cilt:1-3, s. 22.

¹³ Çantay, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁴ Çantay, *a.g.e.*, s. 962.

¹⁵ Çantay, *a.g.e.*, s. 78

¹⁶ Hayatî Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 317.

“Tasavvufta merkezde aşk vardır. Allah’a aşk ile bağlanan bir kişi için tasavvuf, insana yüksek idealler kazandırır. Her türlü ibadet, insanın ruhunu yüceltmede birer vesilesidir.”¹⁷ İnsan ruhunu maneviyata odaklayan dualar ve zikirler ise, ilahî aşka yönelten bir öneme sahiptir. Bu açıdan bakılacak olursa aşk ise, saf sevginin özü ve kâinattaki bütün yaratılmışların tohumu olan saf sevginin en üst noktasıdır.”¹⁸ Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde ve şahsiyetinde aşk, hem onun kulluğunu şekillendiren; hem de onun hayatını anlamlandıran en anlamlı manevî güçtür.

“Tasavvuf, ilk aşamada insanın kötü huylarının izlerini onun hayatından silmeye çalışır. İkinci aşama da, uyanma aşamasıdır. İnsan, Allah’ın dünya ve hayat üzerindeki hikmetlerini anlamaya başlar. Üçüncü aşamada ise, Allah’ın insana ilham ettiği hakikatler ortaya çıkar. Dördüncü aşamada kul, her şeyi Allah için yapmaya başlar. Beşinci aşamada, Allah’tan başkası kula kötü gelmeye başlar ve kul, her durum ve şartta Rabbini tercih eder. Altıncı aşamada kul, Allah’ın rızası ile sabrı kuşanır. Bu yedi aşamayı geçen kişi, mükemmelliğe ulaşır.”¹⁹

Sözü edilen bu yedi aşamayı geçen bir kul için, kalbi hakiki muhabbete ve ilahî aşka odaklamak mümkündür. Zaten muhabbet, itaat ve teslimiyettir. “Bu manada muhabbet, Allah’ın emrine itaat etmek, yasakladığı her şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine razı olmaktır. Muhabbet, tercihi sevgili lehine yapmaktır. Sevgilinin arzusunu, kendi arzusunun önüne geçirmektir.”²⁰ Hakiki sevgili Allah olduğuna göre bütün sevgileri O’nun sevgisinde ve O’nun lehine bütünleştirmektir. Sonuç itibarıyla Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde, tasavvufun yedi aşamasını ifade ederken Allah Teâlâ’nın sevgisinde ve O’nun lehine tercihte bulunma kararlılığı çok güçlü vurgularla işlemektedir.

4.2. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Takva ve Sorumluluk Dengesi

Hasan Basri Çantay, kendisini topluma karşı sorumlu hissetmiş ve bunu davranışlarına yansıtmıştır. “Gençlik yıllarından itibaren toplumun aydınlanmasına büyük bir önem vermiştir. İçinde bulunduğu dönemde gazetenin toplumsal hayattaki önemini fark etmiş ve Balıkesir’de çeşitli gazeteler çıkarmıştır. Balıkesir’de peş peşe ‘Nasihat, Balıkesir, Yıldırım, Karesi, Ses ve Zafer-i Milli’ gazetelerini çıkarmış ve bunu çoğu kez tek başına

¹⁷ Hasan Basri Çantay, “Islamic Culture in Turkish Areas, The Straight Path of Islam”, (Ed. Kenneth Morgan), The Ronald Press Cooperation Press, New York, 1958, s. 124.

¹⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mesnevî-i Mânevî*, (thk. Reynold A. Nicholson), İntişârât-ı Hermes, Tahran, 2003, s. 78.

¹⁹ Çantay, *a.g.e.*, s. 125.

²⁰ Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *Taarruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire, 1980, s. 130.

gerçekleştirmiştir.”²¹ O, bu gazetelerde toplumsal konulara ağırlık vererek halkın aydınlanmasına katkıda bulunmuştur.

“Sorumluluk bilinci ve sevgi hissine dayanan itaat duygusu, kulluk bilincini oluşturur. İnsan, takvâ sayesinde Allah Teâlâ’yı o kadar çok sever ki, O’nun sevgisini kaybetmekten korkar. İnsanın bu korkusu, onu Rabbine daha çok bağlar; onun sevgisini ve sorumluluk bilincini daha da arttırır. İşte takvâ, budur.”²² Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde ve şahsiyetinde sorumluluk bilinci ve sevgi hissine dayanan takva duygusunun çok etkili olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle o, topluma karşı kendini sorumlu hissetmiş ve toplumu gazeteler vasıtasıyla dinî ve manevî değerlere duyarlı bir duruma getirmeye çalışmıştır. Bu noktada onun gerek kurduğu dernekler gerek çıkardığı gazeteler sayesinde toplumsal ve manevî sorumluluk bilincinin çok yüksek olduğunu ifade edebiliriz.

“Hasan Basri Çantay’ın hayatında sorumluluk ve fedakârlık duygusu önemli bir yer tutmuştur. Balıkesir İdadisi dördüncü sınıfında babasını kaybetmiş olan Hasan Basri, üç kız kardeşin ve annesinin geçimini temin etmek için okulundan ayrılmış, ailenin sorumluluğunu üstlenerek kendi parlak geleceğini feda etmiştir. Bu durum onun hayatında bir davranış kalıbı olarak karşımıza çıkmakta olup, gerekli her durumda fedakârlıktan kaçınmamıştır.”²³

“İnsan ruhunda onu sürekli iyiliklere yönlendiren bir iyilik dürtüsü vardır ki, bu dürtü insanı sürekli iyiliklerle beraber eder ve onu kötülüklerden uzak kılar. Bu dürtü, kötülüklerin karanlığını ve iyiliklerin güzelliğini insana fısıldar. İnsan, içindeki iyilikleri güçlendiren bu iyilik sesini ve dürtüsünü; sorumluluk bilinci, emirlere uyma-yasaklardan kaçınma duyarlılığını içeren ‘takvâ’ sayesinde geliştirir.”²⁴ Hasan Basri Çantay’ın kalbindeki iyilik ve sorumluluk duygusu, güçlü bir takva duygusunun neticesi olup onun annesine ve kız kardeşlerine karşı sorumluluk ve fedakârlık duygusuyla hareket etmesine neden olmuştur.

“Hasan Basri Çantay, millî ve manevî değerlerine bağlı bir kişidir. Vatan savunmasına bizzat katılmış, dinine bağlılığını hayatı boyunca davranışlarına yansıtmuş, milleti için her türlü fedakârlığı göstermiştir. Bunların yanında İstiklal Marşı’nın yazılmasında aktif rol oynamıştır. Marşın yazılması için

²¹ Yusuf Akgül, *Karesi Toprağının Yiğit Evlâdı Hasan Basri Çantay, Kara Günler ve İbret Levhaları*, (haz. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü), Petek Matbaası, Balıkesir, 1987, s. 75

²² Esmâ Sayın, *Kalbine Hatırlat Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2015, s. 84.

²³ Ahmet Murat Özel, *“Sırlı Bir Âlim: Hasan Basri Çantay ve Tasavvuf Dünyası”*, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 670.

²⁴ Sayın, *a.g.e.*, s. 87.

Mehmet Akif'i ikna etmiş ve İstiklal Marşı gibi millî bir değerimizin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur."²⁵

Hasan Basri Çantay'ın iradesini şekillendiren ve yönlendiren bir güç olan takvâ, Allah ile O'nun arasında sevgi merkezli bir korku anlayışı oluşturmuştur. "Allah'ın emir ve yasakları hususunda sınırları önemsemeyerek aşma, ya da onların zıtlarına yönelme dürtüsüne karşı koyma yeteneğine de, 'takvâ' denir."²⁶ Bu bağlamda millî ve manevî değerleri topluma kazandırma duygusu, takva anlayışının bir sonucu olarak onun hayatındaki sorumluluk ilişkisi ve takva bağlantısını oluşturmuştur.

4.3. Hasan Basri Çantay'ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Hoşgörü ve Tevazu Dengesi

"Hasan Basri, hayatı boyunca israftan uzak durarak sade bir yaşantı sürmüştür. Bu tavrı ile o, insanlara örnek olmuş; dinî inançları gereği ve savaş yıllarının yokluklarını tecrübe ederek tasarruf sahibi olmayı millî bir görev saymıştır."²⁷ Bu tavrı ve davranış modeliyle o, hoş görü ve tevazu dengesini kişiliğinde bütünleştirmiştir.

Bu tavırlar ve davranış modelleri bağlamında tevazu ve hoş görü dengesinin onun kalbini şefkat, samimiyet ve iyi niyetle yumuşattığı; onu bütün kâinatla paylaşma ve bütünlüğe açık bir ruh haline yönlendirdiği görünmektedir. "Bu anlamda tevazu, gurur kanadını indirmek ve nefsin köşelerini kırmaktır. O, azlıkla övünmek, alçakgönüllülüğe yönelmek, insanların ağırlığını yüklenmektir."²⁸

Hasan Basri Çantay, toplumda birlik ve beraberliğin temelinde hoşgörü ve tevazu dengesinin olduğuna inanmaktadır. "O'na göre, küçük kusurları bile mikroskop aleti ile büyütür gibi dağ haline getirmek ve habbeyi kubbe yapmak, zamane kabadayılarının pek çirkin adetlerinden olmuştur. Olgun müslümanlık ve insanlık şuurundan, kötülüğe katmerli iyilik etmek his ve zevkenden nasiplenmiş olmak şöyle dursun, en basit müsamahayı ve sabrı bile semtine uğratmayan adamların hali ne acınacak hallerdendir. Onların ruhunda, şeytanî ve nefsanî bir ifrit çöreklenmiştir."²⁹

"Aslında kendini beğenmenin ve hoşgörüsüzlüğün bir takım sebepleri bulunmaktadır. Bunun en kuvvetli sebeplerinden birisi de, kişinin samimiyetsizliği ve ikiyüzlülüğü huy haline getirmiş olması ve insanların övgüsüyle şişirilip uçurulmasıdır."³⁰ Bu noktada Hasan Basri Çantay, kibir ve

²⁵ Özel, a.g.m., s. 671

²⁶ Şah Veliyullah Dihlevî, *Hucetullâhi'l-Baliğa*, Dârü İhyâ'î-ülûm, Beyrut, 1990, s. 265.

²⁷ Özel, a.g.m., s. 672.

²⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 656.

²⁹ Hasan Basri Çantay, "Kötülüğe İyilikle Mukabele", *İslâm Dergisi*, 1/9, 2, 1957, s. 2.

³⁰ Ebû'l-Hasan Mâverdi, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Daru İhyâ-i Ulûm, Beyrut, 1988, s. 336.

hoşgörüsüzlüğün toplumda birlik ve beraberliği nasıl ortadan kaldırmaya çalıştığını da ortaya koymuştur. Çantay şahsiyetinde, sade yaşantısında, israftan uzak duruşunu hayat tarzı haline getirişinde ve eserlerinde, hoşgörü ve tevazu dengesini gerçekleştirerek toplumsal birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmıştır.

4.4. Hasan Basri Çantay'ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında İhlâs ve Birlik Dengesi

“İhlâs, gösterişi bırakmak; itaatte ve ibadette samimi olmaktır. İhlâs, kalbi keder veren her türlü halden kurtarmak ve Allah’a tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır. İnsanın işlerinde Allah’tan başka hiç kimseden karşılık beklememesidir.”³¹ “Bu manada ihlâs, insanın bütün işlerini kibir ve riyadan temizleyip samimi ve Allah Teâlâ’ya layık bir hale getirmesidir.”³² Çantay, halkının birlik ve beraberliğini sağlama isteğiyle beraber toplumun bilinçlendirilmesine büyük önem vermiştir.

“O’nun toplumu samimiyet ve birlikle bütünleştirme çabası, sadece gazetecilik ve yayın çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda o, Balıkesir’de halka hizmet için kurulan birçok derneğin kuruluşunda görev almıştır. Balıkesir’de kurulan ‘Ziraat Birliği, Muhacirlere Muavenet Derneği, Yeşilay Cemiyeti, Şehit Çocuklarını Himaye Derneği, Verem Savaş Derneği, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türk Hava Kurumu’ gibi sivil toplum örgütlerinin kuruluşuna bizzat katkıda bulunmuştur.”³³

“Çantay, birlik ve beraberliğin sağlanmasında en güçlü değer olarak kardeşlik temelinde dayanışma ve yardımlaşmayı ön görmektedir.”³⁴ Çantay’ın bu tarz toplumsal duyarlılıkları, onun ihlâs anlayışını gösteren samimiyeti ve birlik dengesini şahsiyetinde topladığına en güçlü delildir. Çantay, hem dernek kuruluşlarını hem de toplumsal duyarlılıkla ilgili bütün projelerini, Allah’tan başka hiç kimseden karşılık beklemeden ve kibirden uzak bir manevî duyarlılıkla yerine getirmiştir. O’nun bu çalışmaları ve yaklaşımları, onun şahsiyetinde ihlâs ve birlik dengesini gerçekleştirdiğini göstermektedir.

İhlâs gerçek bir samimiyet, iyi niyet, menfaatten uzak ve temiz bir kalbin arınmışlık ölçüsüdür. İşlerdeki samimiyet ve iyi niyetin kalitesi, ihlâsla anlaşılır. “Bu nedenle ihlâs, bir süzektir; işi onunla süzerler. Şirk ve riya bulanıklarını süzüp ortaya çıkartan cevher, ihlâstır.”³⁵ Hasan Basri Çantay’ın cesur bir karaktere sahip olmasında samimiyet, inanç ve birlik dengesinin etkisi büyüktür.

³¹ Cebecioğlu, a.g.e., s. 298.

³² İsmail Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukara*, (haz. Saadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 252.

³³ Mehmet Kenan Şahin, “*Hasan Basri Çantay’ın Pratik Ahlakı Verdiği Önem ve Değer*”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 43.

³⁴ Şahin, a.g.e., s. 47.

³⁵ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (haz. Mehmet Zahit Kotku), Dilek Matbaası, İstanbul, 1987, s. 205.

Nitekim Çantay'a göre: "Allah'a hakkıyla iman eden kişi için; kölelik, süflilik, dalkavukluk ve gerilik bir numaralı düşmanlardır. O, bütün dindaşlarını kardeş tanır. İnsanlığı, sever; hayrı ve fazileti kanatlandırır. Allah'ı bilen bir mümin, O'nun emirlerine itaat eder. Bu sayede ilahî prensipler, sarsılmaz karakterler kazanır. O, hareketlerini şahıslara göre değil; hep bu prensiplere göre ayarlar."³⁶

4.5. Hasan Basri Çantay'ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Hayâ ve Ahlakî Değerleri Koruma Dengesi

"Topluma huzur ve mutluluk veren her şey, manevî bağlarla yakından ilişkilidir."³⁷ "Sosyal ilişkilerde her ne kadar görünür bir boyuttan söz edilebilse de; bu tarz ilişkilerin süreklilik kazanmasında ya da sağlıklı yürütülmesinde ihtiyaç duyulan şey, ahlâkî yapıdır."³⁸ Hasan Basri Çantay'a göre, son iki asır içerisinde İslâm dünyasının yaşamış olduğu felaketlerin nedeni, ahlaksızlıktır. Ahlakî yozlaşma sonucu toplumun dengesi bozulmuş; insanları birbirine bağlayan değerler kaybolmuştur.

Utanma duygusunun en üst noktası olan hayâ, insanı hata ve günahlardan koruyan; onu ahlakî güzelliklere yönlendiren manevî ve koruyucu bir perde gibidir. Hayâ sahibi kimseler, cinsel arzu ve istekleri konusunda toplumsal, ahlakî ve dinî sınırları gözetin, ölçülü ve edepli bir doyumla yetinirler. Dürtülerinin akışına kendilerini kaptırmazlar. Başiboş bir cinsel yönelimin, hem kendileri için, hem de toplum için olumsuz sonuçlarının bilincinde olarak sorumlu bir davranış tarzını benimserler."³⁹

O'na göre bütün manevî ve sosyal felaketlerin altında yatan temel neden, ahlakî bozulmadır. "O, Ses gazetesinde yazdığı yazısında I. Dünya Savaşının en zor anlarında insanların millî fedakârlıktan kaçıp kendi ihtirasları peşinde koştuklarını, haram lokma yediklerini, sınır boyunda savaşan askerlerin eşlerine musallat olanların bulunduğunu belirtmiştir."⁴⁰ Bu bağlamda ahlakın bozulmasını engelleyen erdem ise, hayâdır.

"Hayâ, Allah Teâlâ kulunun her halini bütün ayrıntılarıyla bildiği için 'kalbin erimesi' olayı olup, O'nun Celâli'nin yüceliğinden dolayı, O'nun büyüklüğünü hissederek ruhun başını öne eğmesidir."⁴¹ "O'nun vurgusuna göre, hayâ sahibi olmayan ahlaksız bir millet yaşayamaz. Ahlak, her milletin

³⁶ Hasan Basri Çantay, "Tevhid", Sebilürreşad, 1/12, 1948, s. 178

³⁷ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 19.

³⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 190.

³⁹ Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 128.

⁴⁰ Özel, *a.g.m.*, s. 672.

⁴¹ Ebû Hafs Sühreverdî, *Avârifü'l-Maarif*, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1966, s. 98.

toplumsal düzenine göre bazı değişiklikler gösterse de, birlik ve dayanışma her millet ve memlekette kurtuluş sebebi olarak görülebilir.”⁴²

Sonuç olarak Çantay’a göre cinsel hayata düzen getirmemek, ahlakî bozulmayı beraberinde getireceği gibi; toplumun giderek güçsüzleşmesine yol açacak; bu da toplumun çöküşünü beraberinde getirecektir. O’na göre çare, aile kurumunun sağlamaştırılmasıdır. Dinî ilkelere göre, toplumu şekillendirmektir.”⁴³

4.6. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Kabz ve Bast Dengesi

Tasavvuf ehli manevî keyif, huzur ve mutluluk haline ‘bast’ derken; manevî sıkıntı, daraltı ve huzursuzluk haline de de ‘kabz’ derler. “Bu bağlamda keyif ve açılma hallerine ‘bast’ ; daralma ve sıkılma hallerine ‘kabz’ denir. Kabz halindeki kul, zihnen tutuk ve kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne hiç bir şey gelmez, bildiklerini de unuttur. Bast halinde ise, gönlü şen ve zihni açıktır.”⁴⁴

Hasan Basri Çantay’ın, insanların zor zamanlarında birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye ederek toplumsal denge ve birliği sağlamaları gerektiğini her fırsatta ifade etmesi onun kişiliğinde kabz-bast dengesini sağladığına en büyük delildir. Çünkü o, zor zamanlardaki daralma ve huzurlu durumlardaki gaflet halinden insanları kurtarmak istemiş; hakkı-sabrı tavsiye ederek insanların da kabz-bast dengesini sağlamaları için uğraş vermiştir.

“Çantay’a göre, toplumsal dengeyi, milli birliği bozan, kardeşle kardeşi baba ile evladı dostla dostu birbirine düşman eden kötü huylarla mücadele etmek, en başta gelen vazifelerimizden olmalıdır. Müminler birbirine sabrı ve hakkı tavsiye etmekle sorumludurlar.”⁴⁵ “O’na göre toplumdaki kişiler, doğru yolu bulunca hem fertlerin bireysel planda hem de toplumun tamamen birbirlerine karşı iyiliği tavsiye etmek ve kötülükten vazgeçirmek gibi görevleri bulunmaktadır. Her ferdin kendi vazifesini hakkıyla yerine getirmesi sayesinde bu tarz fertlerden meydana gelen toplumların huzur bulacağına hiç bir şüphe yoktur.”⁴⁶

“Kabz, cezayı gerektiren manevî bir durumun kalpte belirmesiyle meydana gelir. Mükâfat ümidiyle kulun gönlünde meydana gelen ferahlık da, basttır. Kabz, manevî utanma halinde kalplerin tutuk oluşu olarak tanımlanırken; bast da, keşf halindeki kalplerin açılmasından ibarettir.”⁴⁷ Kabzın neticesinde sabredenlerin ödülü, bast halinin vermiş olduğu rahatlıkla hareket edenlere göre çok daha büyüktür.

⁴² Hasan Basri Çantay, “Kara Günler ve İbret Levhaları”, Sebilürreşad, İstanbul, 1971, s. 68.

⁴³ Hasan Basri Çantay, “Fuhuş Salgını”, Sebilürreşad, 12/298, 1959, s. 369.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 86.

⁴⁵ Çantay, a.g.e., s. 3.

⁴⁶ Hasan Basri Çantay, “Neme Lazım”, Sebilürreşad, 1/7, 7, 1948, s. 43.

⁴⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 211.

Kabz-bast dengesini sağlamak, zorluklara tahammül göstermek ve azimle sabretmektir ki, Hasan Basri Çantay, sürekli bu dengeyi hayatında yaşamış ve bu dengeyi, insanlara hedef göstermiştir. “O’na göre, kötülüğe en güzel şekilde iyilikle karşılık vermek, müslümanlığın seçkin temeli olan sabrın gereğidir. Sabır, bazılarının zannettiği gibi her şeye miskince boyun eğmek değil, meşru işlerde mertçe ve müslümanca tahammül göstermek ve zorlukları azimle yenmektir.”⁴⁸

4.7. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Havf ve Recâ Dengesi

Havf, kulun gönlünde bulunan Allah korkusudur. Bu korku öyle güzel bir korkudur ki insan, en çok Allah’ın sevgisini kaybetmek korkusuyla O’ndan korkar; daha sonra da O’nun öfke ve azabına uğramaktan çekindiği için O’ndan korkar ve çekinir. “Bu nedenle havf, Allah’ın kamçısıdır. Allah, havf dediğimiz manevî kaynaklı Allah korkusu sebebiyle kapısından kaçan serkeşleri yola getirir.”⁴⁹

“Recâ, Allah Teâlâ’nın kuluna lütuf ile yöneldiğini kalbin gözlemesidir. Bu nedenle Allah Teâlâ’nın kula ahirette güzel davranacağını ümit ederek kalbin neşe ile dolmasıdır.”⁵⁰ Böylece recâ, Allah Teâlâ’nın rahmetinin genişliğine mercek gibi ayrıntılı ve yoğun bir bakıştır.

Havf-recâ dengesini şahsiyetinde içselleştiren ve hayatı boyunca yaşayan Hasan Basri Çantay, vatan topraklarının işgal edildiği günlerde dahi hiçbir zaman korku ve ümitsizliğe kapılmamıştır. Gücünü inancından alarak çevresine ümit aşılamış ve yayınladığı yazılarıyla düşmanların kalplerine korku salmıştır. “Nitekim o, Yunanlıların emellerini açıkladığı bir yazısında: ‘Fakat merak etmeyin okuyucularım! Umumi vicdan, bilhassa müslümanlık ölmeyecek; bu kara günlerin acısını unutmayacaktır. Çünkü hak, haktır; güneş, güneştir.

Acaba Yunanlılar memleketimizin her tarafında kaynaşan, memleketimizin ziraatına, ticaretine, irfan ve medeniyetine hâkim olan yüz binlerce Türk’ü görmüyorlar mı? Memleketimizin kucakladığı türbeler, camiler, mescitler, tekkeler, medreseler, mektepler, imaretler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, dükkânlar, mağazalar, köprüler, yollar... Kimindir? Türkün mü? Yoksa Yunanın mı?’ sözleriyle geleceğe ümitle bakmıştır.”⁵¹

Sonuç

Hasan Basri Çantay şahsiyetinde, tasavvufî dengeleri; yaşantısında ise, tasavvufî ahlakî esas almıştır. Böylece o, şahsiyetinde ve yaşantısında aşk-muhabbet, takvâ-sorumluluk, ihlâs-birlik, hoşgörü-tevazu, hayâ-ahlakî değerleri

⁴⁸ Çantay, a.g.e., s. 3.

⁴⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 2003, s. 229.

⁵⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 238.

⁵¹ Hasan Basri Çantay, “Bozgunculuk Hakkında”, *İslâm Dergisi*, 1/8, 12, 1956, s. 2.

koruma, kabz-bast, havf-recâ gibi tasavvufî dengeleri korumuştur. Aynı zamanda o, ahlâkî felsefî yönünü çok iyi bilmesine rağmen ülkenin içinde yaşadığı tarihsel gerçeklik gereği daha çok onun pratik, yani bireysel ve sosyal yaşama yansıyan yönüne ağırlık vermiştir. "Alçakgönüllü, nazik, az ve öz konuşan, insanları kırmayan, onları önemseyen, merhametli ve çevresine duyarlı bir kişi olan Çantay, sosyal gelişmenin güvencesi olarak ahlâkî olgunluğu ve yetkinliği bir ön şart olarak görmüştür."⁵²

Bunun yanında o; hadis, fıkıh, kelim ile ilgili dinî ilimlerdeki yatkınlığına tasavvuf ana bilim dalındaki derinliğini de eklemiştir. "Sonuç itibarıyla rahmetli Hasan Basri Çantay, hayatı boyunca öğrenme, araştırma, yazma ve te'lif faaliyetlerini beraberce sürdürmüş bir ilim adamıdır. Mesela o, daima Hz. Peygamber'i ve O'na ait sünnet ve hadis bilgilerini doğru ve sağlıklı biçimde tanıtmaya özen göstermiştir."⁵³

"İmam Nebvî der ki: Hıfzdan ve öğrenmekten maksat kırk hadisi müslümanlara nakletmektir."⁵⁴ "Bu nedenle Hasan Basri, her okuyucunun zevkle okuyabilmesi ve rahatça anlayabilmesi için hadislerin seçimine büyük bir özen göstermiştir."⁵⁵ Hiç şüphesiz hadislere olan hâkimiyeti ve saygısı, onu şahsiyetinde ve hayatında tasavvufî dengeleri sağlar vaziyete getirmiştir.

Kaynaklar

ABA, V., 2014, "*Hasan Basri Çantay'ın Hadis Çalışmalarının Aktüel Değeri (On Kerre Kırk Hadis Eseri Üzerine Sosyo-Teolojik Analiz)*", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir.

AKGÜL, Y., 1987, "*Karesi Toprağının Yiğit Evladı Hasan Basri Çantay, Kara Günler ve İbret Levhaları*", (haz. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü), Petek Matbaası, Balıkesir.

ALTINTAŞ, İ.H., 2013, "*Fatih Sertürbedârî Tırnovalı Kutbu'l-Ârifin Gavsü'l-Vâsilîn Mürşid-i Kâmil Ahmed Âmiş Efendi*", Dergâh Yayınları, İstanbul.

ANKARAVÎ, İ., 1996, "*Minhâcü'l-Fukara*", (haz. Saadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul.

ATTÂR, F., 1987, "*Tezkiretü'l Evliyâ*", (haz. Mehmet Zahit Kotku), Dilek Matbaası, İstanbul.

⁵² Şahin, a.g.m., s. 46.

⁵³ Veli Aba, "*Hasan Basri Çantay'ın Hadis Çalışmalarının Aktüel Değeri (On Kerre Kırk Hadis Eseri Üzerine Sosyo-Teolojik Analiz)*", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 235.

⁵⁴ Hasan Basri Çantay, *On Kerre Kırk Hadis, Metin Meali İzahı*, Cilt:1, Sayı:3-4, İstanbul, 1962, s. 4.

⁵⁵ Aba, a.g.m., s. 228.

- CEBECİOĞLU, E., 2004, "*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*", Anka Yayınları, İstanbul.
- ÇANTAY, H.B., 1958, "*Islamic Culture in Turkish Areas, The Straight Path of Islam*", (Ed. Kenneth Morgan), The Ronald Press Cooperation Press, New York.
- , H.B., 1984, "*Kur'ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim*", Mürşit Çantay Yayınları, Cilt:1-3, İstanbul.
- , H.B., 1962, "*On Kerre Kırk Hadis, Metin Meali İzahı*", Sönmez Neşriyat, Cilt:1, Sayı:3-4, İstanbul.
- , H.B., 1971, "*Kara Günler ve İbret Levhaları*", Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- , H.B., 1948, "*Tevhid*", Sebilürreşad, 1/12, 8.
- , H.B., 1948, "*Neme Lazım*", Sebilürreşad, 1/7, 7.
- , H.B., 1956, "*Bozgunculuk Hakkında*", İslâm Dergisi, 1/8, 12.
- , H.B., 1957, "*Kötülüğe İyilikle Mukabele*", İslâm Dergisi, 1/9, 2.
- , H.B., 1959, "*Fuhuş Salgını*", Sebilürreşad, 12/29, 12.
- DİHLEVÎ, Ş.V., 1990, "*Huccetullâhi'l-Baliğa*", Dârü İhyâi'l-Ulûm, Beyrut.
- EMRE, M., 2000, "*Üstadım Süleyman Tunahan (k.s.) ve Hâtıralarım*", Erhan Yayın Dağıtım, İstanbul.
- GÜNAY, Ü., 1998, "*Din Sosyolojisi*", İnsan Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, E., 1997, "*Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*", Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- HÖKELEKLİ, H., 2011, "*Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*", Timaş Yayınları, İstanbul.
- , H., 1993, "*Din Psikolojisi*", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- İZ, M., 1975, "*Yılların İzi*", İrfan Yayınevi, İstanbul.
- KELÂBÂZÎ, E.B.M., 1980, "*Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*", Mektebetü'l-Külliyâti'l Ezheriyye, Kahire.
- KILIÇ, R., 2009, "*Osmanlıdan Cumhuriyete Sufî Geleneğin Taşıyıcıları*", Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KUŞEYRÎ, A., 2003, "*Risâletü'l-Kuşeyrî*", Daru'l-Hayr, Beyrut.
- MÂVERDÎ, E., 1988, "*Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*", Daru İhyâ-i Ulûm, Beyrut.
- MERCAN, İ.H., ER, İ., 2010, "*XX. Yüzyıl İlim Adamlarından Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*", Dârü'l-Fünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, 18-19 Kasım 2009, İstanbul.